

Ove Rasmussen:

Gærde – ord & sag

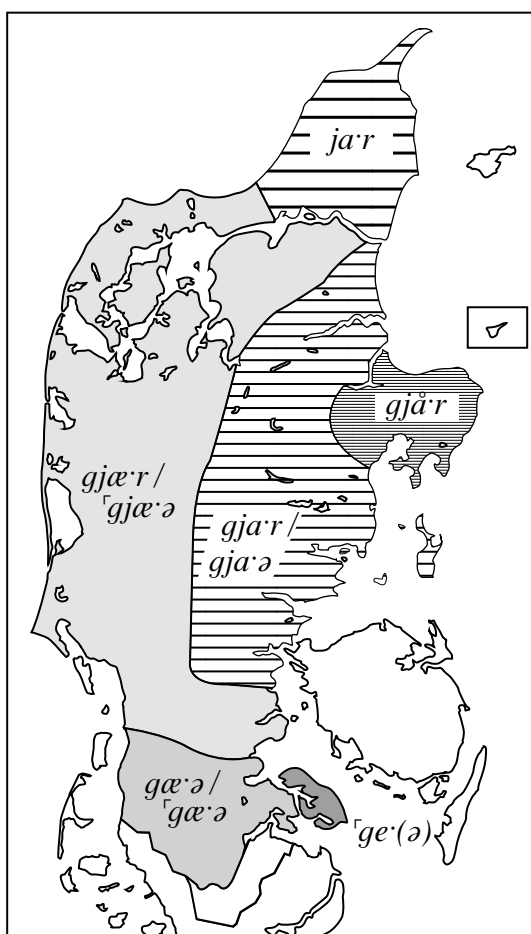
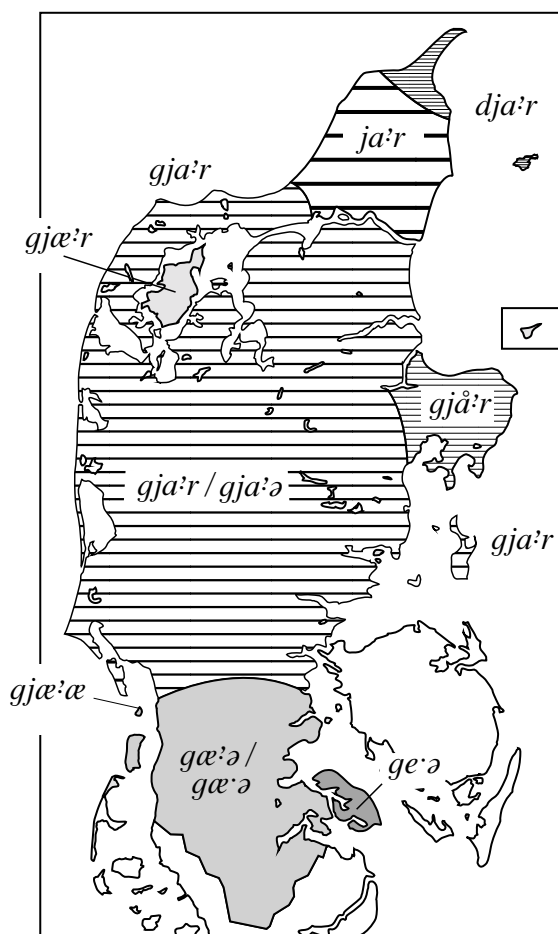
Under redaktionen af Jysk Ordbog kommer vi ofte ud for, at ord, der er fælles for rigsmål og dialekt, er optegnet i en egentlig dialektal udtale side om side med en udtale, der på et eller flere punkter viser en tilnærmelse til rigsmålsudtalen. Fx udtales udsagnsordet at *hale* i midt-østjysk *hå·l*, men det kan også udtales *ha·l*, hvilket ganske givet er en yngre rigsmålstilnærmet udtale.

Således også med ordet et *gærde*, hvor ordbogens oplysninger om udtalen bygger på et omfattende materiale bestående af ca. 400 sedler i ordbogskartoteket suppleret med godt 800 besvarelser af en spørgeliste fra 1962. Udtalen fremgår af kort 1, og som det ses har det vestlige og sydlige Jylland (bortset fra Als) ligesom rigsmålet former med *æ*, medens det østlige Jylland har en udtale med *a* eller *å*. Også i det østlige Jylland forekommer dog oplysninger om en udtale med *æ*, men her er der uden tvivl tale om yngre sideformer til den ældre dialektale form.

De vestjyske *æ*-former er påfaldende, for i ord med parallel lydstruktur har man normalt ligesom i østjysk en udtale med *a*. Det gælder fx navneordet *gær*, der i hele det nørrejyske område (bortset fra Mors) har udtaleformer med *a* eller *å* (se kort 2) og biordet *gerne*, der i vest- og nordjysk har udtaleformer med *a*. Man skulle ud fra denne normale lydudvikling forvente, at *gærde* også i vestjysk havde former som *gja·r*, *gja·æ*.

Afvigelsen fra dette normalmønster frister derfor til at antage, at ordet i det vestjyske område ikke har været gangbart, da de pågældende lydudviklinger fandt sted.

Af materialet fremgår det da også, at ordet er mindre hyppigt brugt i størstedelen af det vestlige område, hvor ordet udtales med *æ*.

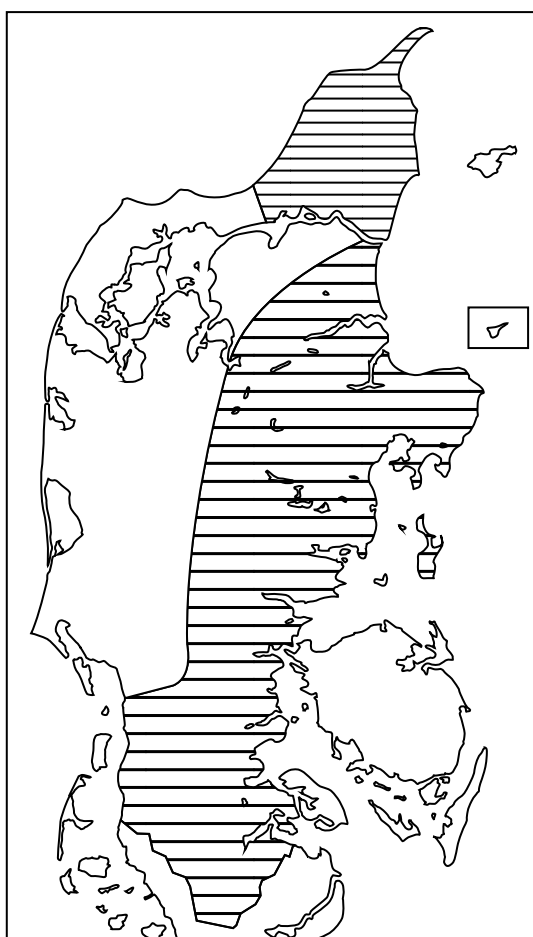
Kort 1. Udtaleformer af ordet *gærde*.Kort 2. Udtaleformer af ordet *gær*.

Af kort 3 ses det, at ordet er almindeligt brugt i et stort østjysk område syd for Limfjorden med udtaleformerne *gja:r*, *gja:r*, mens det er mere spredt forekommende i Vendsyssel med udtalen *ja:r*. I det vestlige område er ordet naturligvis kendt af vore meddelere, men her oplyser adskillige, at ordet ikke bruges i dialekten. Og så er det jo forståeligt nok, at vi kun får rigsmålsnære udtaleformer.

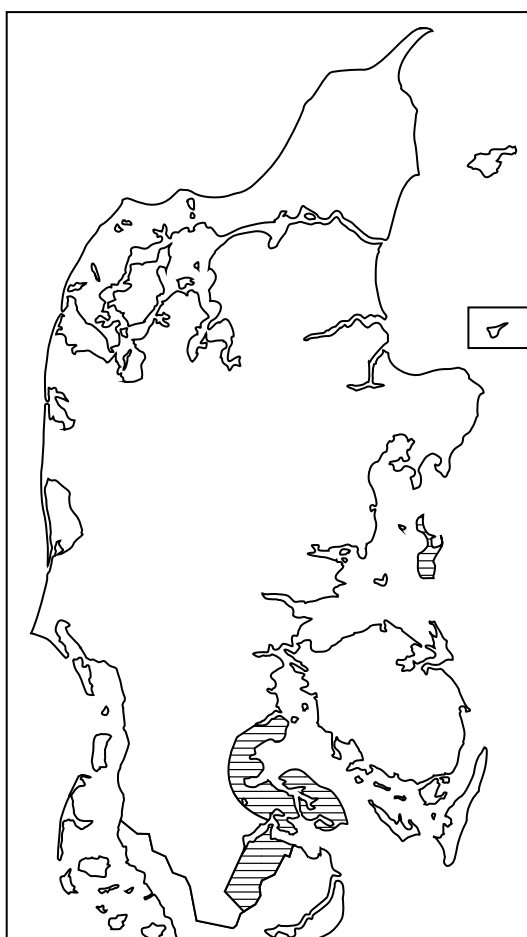
Ordet *gærde* er afledt af *gård*, der oprindelig havde betydningen 'indhegning, gærde', og i denne betydning er det stadig i brug på Samsø og i et østsønderjysk område (se kort 4). Men *gærde* er et godt gammelt nordisk ord, kendt fra gammeldansk, norsk, svensk og oldnordisk, så umiddelbart må det undre, at ordet åbenbart ikke har været brugt i store dele af Vestjylland. Forklaringen er formentlig, at de naturgivne forudsætninger i form af skov etc. ikke har været til stede i disse dele af Jylland. Et gærde var nemlig et hegn flettet af ris, jf. følgende optegnelse fra Horsens-egnen:

Gærdets Bestanddele var “Gja-staw’ere”, nogle ca. 10 Alen lange og 2-3 Tommer tykke Staver, der blev tilspidset i den ene Ende og dreven i Jorden med 3-4 Alens Mellemrum. Imellem disse Staver blev der saa “vænderet” (dvs. flettet) med “Gjassel”, tynde Grene af Hassel, Pil, Røn, Vrietorn, El og anden Udluftning fra Underskoven. Disse “Vøg’er” blev slynget mellem Gærdestaverne indtil Gærdet var 1 1/2 Alen højt. “Gjasselet” blev frasorteret ved Vinterskovningen og anvendt i Foraarstiden, da Gærder ... blev efterset, fornyet eller repareret.

Forbruget af *gjassel* (gærdsel) kunne være omfattende. August F. Schmidt beretter således i bogen *Hegn og Markfred* (1953) s. 111, at sognepræsten i Øster Løgum omkring 1650 hvert år brugte omkring 40 læs ris. Gærderne krævede løbende vedligeholdelse, for som det hed:

Kort 3. *Gærde* anvendt i dialekten. I Vendsyssel nu mindre brugt, i Øst- og Sønderjylland almindelig brugt.

Kort 4. *Gård* anvendes i betydningen gærde.

Et Gjærde varer i tre Aar, en Hund varer saa længe som tre Gjærder, en Hest som tre Hunde, et Menneske som tre Heste. (*Østjysk Hjemstavn* 1947 s. 148).

For at beskytte skovene blev der da også stedvis indført forbud mod at opføre gærder, og denne form for indhegning er i sidste del af 1800-tallet normalt afløst af levende hegn.

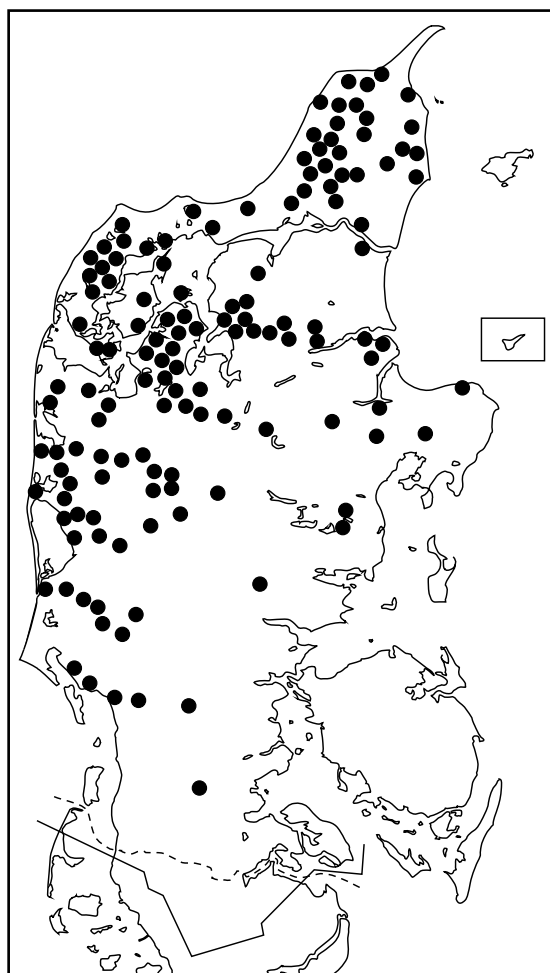
Af naturlige grunde har man derfor ikke anvendt gærder i de skovfattige vestjyske områder. Knud Aagaard oplyser i bogen *Physisk, oekonomisk og topographisk Beskrivelse over Thy* (1802) s. 131f.:

Saa vel Riisgierder som levende Gierder ere ganske ubekiendte Ting i Thy. Men denne Mangel paa Indhegning kan ikke lægges Thyboerne til Last som en Mangel paa Vindskibelighed; men Vanskelighederne ere her større end andre Steder ... her mangler alt baade til Riisgierder og levende Hække.

Her var man henvist til at indhegne de dyrkede marker på anden måde, og mange meddelere i det vestjyske område oplyser da også, at man i stedet for gærder brugte diger. Et dige kunne bestå af en opkastet jordvold evt. med sider stabiliseret med opstablede græstørv eller lyngtørv. Diget kunne være beplantet med pil, brombær etc. Men også diger krævede vedligeholdelse, for som Knud Aagaard skriver:

Hvor Grunden er Kalk, opløses denne af Frosten, og Diget skrider ned. Hvor Grunden er Gruus, gaaer det ikke meget bedre.

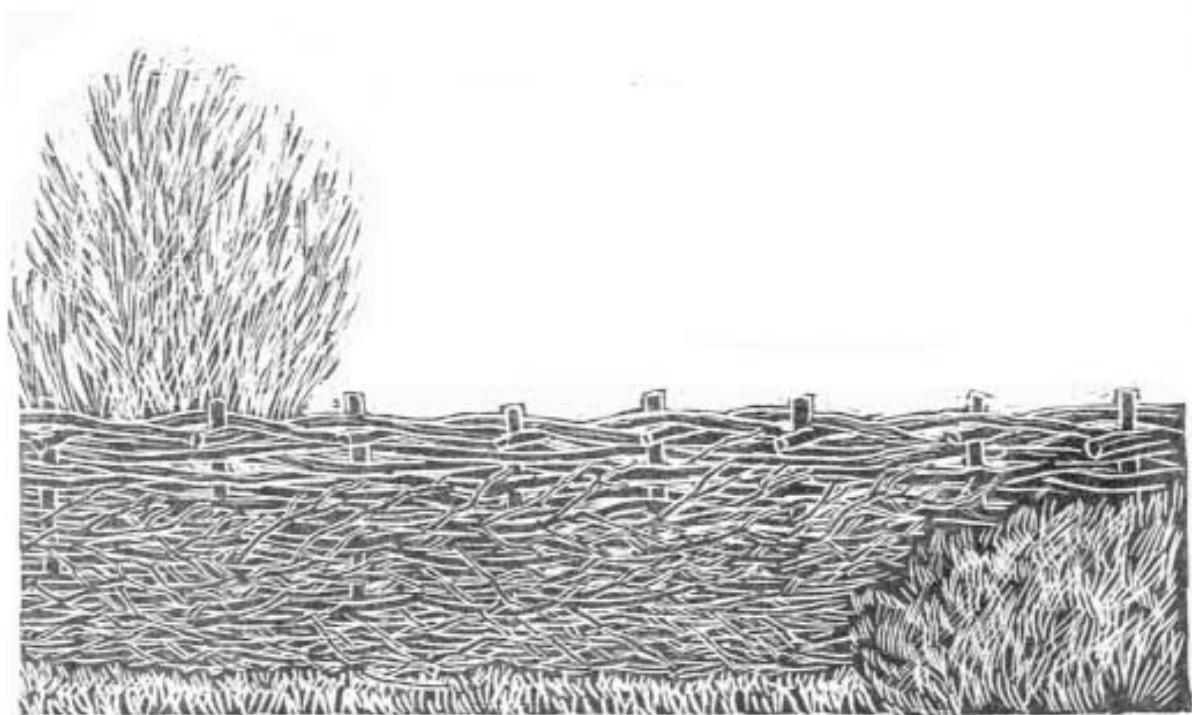
Endelig kunne der være tale om diger opført af sten, hvor sådanne forefandtes i tilstrækkeligt omfang.

Kort 5. Meddelere, der i stedet for gærde anfører diger i spørgelistebesvarelsen.

På den i indledningen nævnte spørgeliste fra 1962 havde vi alene bedt meddelerne oplyse os om udtalen af ordet *gærde*, som vi antog var almindelig kendt og brugt i alle jyske dialekter. Men hos hele 135 meddelere, hvis fordeling ses på kort 5, indgik ordet ikke i besvarelsen, idet de i stedet oplyste os om udtalen af ordet *dige*.¹

I det vestlige Jylland vil mange meddelere altså slet ikke kendes ved ordet *gærde*. Når vi alligevel også herfra har mange optegnelser af ordet, må der være tale om sene indlån fra rigsmålet, hvilket også forklarer den rigsmålsnære udtale i området i stedet for en forventet udtale med *a*. I Vendsyssel, hvor vi ganske vist har udtaleformen *ja·r*, er forekomsten af *dige* langt hyppigere end *gærde*; her er *ja·r* formentlig en ældre dialektal form, jf. Arne Espegaard *Vendsysselsk Ordbog* bd. I s. 280: “Ordet bruges så at sige ikke; er afløst af *dige*”.

Risgærde. Illustration af Povl Abrahamsen i Ole Højrup: *Landbokvinden* (1966). Hos sirrlige folk blev gærdet flettet særlig omhyggeligt af udvalgte ris, og øverst lagdes slanke kvistfri grene.

¹ Hertil kommer fra det samme nord- og vestjyske område et stort antal meddelere, som enten slet ikke svarede på spørgsmålet eller i stedet for *gærde* opgav ord som: *hegn*, *hæk*, *plankeværk*, *stakit*, *grob* (= grøft).